

Mi az unitárizmus?

(Az Egyisten-hit fogalmának tisztázása.)

Ha az átlag unitáriustól megkérdezzük, hogy mit ért az unitárius elnevezésen, vagy zavarba jön és nem felel, vagy egyszerűen csak annyit mond, hogy „egy az Isten“. Hogy az unitárius szó mögött milyen roppant hitelvi világ húzódik meg s hogy az *egység* fogalma mit takar, arról vagy nagyon keveset, vagy semmit sem tud. És ezen nem is lehet csodálkozni. Az átlagember nagyon keveset bibelődik az öntudatosulás filozófiai vagy teológiai vonatkozásaival, a fogalmak ilyenén tisztázása úgy véli, hogy az arra hivatottak dolga, ő még a lét végső nagy kérdéseire is, mint Isten, világ, élet, halál a maga kis életének szemszögéből felel. Onnan kiindulva építi fel hitvilágának homokvárát vagy sziklaszirtjét.

De vajjon miként állunk az átlagon felüliekkel? Nem célom itt valamelyes csoport lelki keresztszűrését adni, ami bizonyára színes és érdekes lenne, hisz a vélemények különbsége nálunk unitáriusoknál természetes és érthető, de sejtésem szerint itt sem állunk sokkal jobban. S erre is meg van a mentelem. Az Isten egységének tudata a történelem folyamán annyira vérünnké vált, *mint hitelv, életparancs, zsolttár és katakomba, mint kereszt és megdicsőülés*, hogy mélyebb magyarázatba nem bocsátkoztunk és nem is tartottuk szükségesnek. Azonkívül a szentháromság és egység közötti százados vita lekötötte sok szép időnköt. Századokon át magyarázkodnunk kellett, kivédni sok gúnyt és vádat, lemosni sok ráncszórt szennyet. A külső kényszer folytán küzdelmeink a negatívumokban, tagadásokban merültek ki. Tagadtuk a szentháromságot, az eredendő bűnt, a váltság tanát s még jónehány sarkalatos dogmát, mely véleményünk szerint nemcsak a józan ész lázítja fel, hanem Isten igazságosságát s az erkölcsi világrendet támadja meg (eredendő bűn pl.) s az életet teszi sivárrá. Idővel azonban a tagadást állítás, a negatívumot pozitívum váltotta fel.

És ez a helyes. A világfejlődésben csak annak van kiérdemelt helye, lett-légyen nemzet, egyház vagy eszme, amely pozitívumokat tud termelni. *Ma senki sem kérdezi tőlünk, hogy mit nem hiszünk, hanem hogy mit hiszünk.* Mi az a sajátos érték, vagy lényegbeli különbség, ami homlokunkra vagy szívünkbe nyomja az unitárius bélyeget? Befelé pedig szakadatlanul vizsgáljuk, hogy mi az a plusz, amit mi unitáriusok másokkal szemben nyújtani tudunk. Mi az a többlet-adás érzésben, értelemben és akaratban? Szakadatlanul kérdezzük, mert nálunk nincsenek kinyilatkoztatott és lezárt meggyőződések. Az újra értékelés folyamatos. Ha azt mondjuk, hogy az unitárizmus leglényege az Isten egysége, ezt a megállapítást többször revízió alá vesszük, hogy a fogalom és meggyőződés tisztuljon, mélyüljön és gazdagodjék.

Mi tehát az unitárizmus? Mit értünk az Isten egységén? A kérdést több oldalról világíthatjuk meg, mintegy reflektor fényben. Elindulhatunk pl. a történelem nyomán. Filmszerűleg lepergethetjük a múlt idők felfogását. Érdekes és tanulságos elindulni Jézus tiszta unitárizmusából s átbolyongni a három első század kissé bizonytalan, kissé homályos felfogásán, el egészen a niceai zsinatig, ahol a konzervatív Árius végkép elveszti a csatát a forradalmi Atanaziussal szemben, kit a lélek izgató problémája tett forradalmárrá s következőleg a megváltás tana emelte Jézust megváltó Istenné. Az Isten-egység torró kérdése itt kihül, hogy tömött hamú és láva réteg ülepedjék rá a sötét középkoron keresztül. Az eszme alszik, de álma a rög alatti mag álma. Azért alszik, hogy a renaissance humanizmusa által kiváltott lelki tavaszban csírába pattanjon. Az Olaszhonból kiüldözött gondolkozók svájci, majd lengyelországi munkája nyomán szárba szökkenjen s egy izzó magyar lelken keresztül megtisztulva és megizmosodva, fává nőjön, melyet az idők viharai tépázhattak, csavarhattak, de ki nem dönthettek. Eleddig minden stáció egy érdekes kép, külön színnel és tartalommal. Mostantól kezdve a dávidferenci meggyőződésben tisztultabb és határozottabb megfogalmazást nyer az Isten-egység eszméje. Az alap meg van. Erre legfennebb csak építeni, vagy az egészet ledönteni lehet. Az építés munkája a felvilágosodás koráig titokban folyik, de szakadatlanul folyik és érezni lehet, hogy mennél nagyobb a külső nyomás, annál nagyobb szeretettel s azzal a lelkes öntudattal, hogy a fundamentumra dóm épül, melynek falai és mennyezete jövő századokba ívelnek. A felvilágosodás korát köreinkben is töb-

ben bírálják s vallási közömbösséggel, túltengő racionálizmussal vádolják. Mindebben lehet igazuk. Egy azonban bizonyos. Az unitárizmus a felvilágosodás korában szerzi meg a polgárjogot arra, hogy fokozatosan a felszínre kerülve, önmagát bemutathassa. Idáig gyámság alatt állott, nagyon is mostoha és félreértett sorsban. Most nyílik alkalom, hogy a dávidferenci vonalhoz visszatérve, elhárítsa magáról az istentagadás vádját, mondván, hogy *Jézus embervoltának állítása nem tagadásra, hanem a legfőnségebb és legeszményibb istenhívésre vezet, az Isten-egység fogalmának kimeríthetetlen mélységéhez és szépségéhez, a tökéletes Istenhez.* Ezzel talán be is fejeződnek a képsorozat, ide vevén még a külföldi unitárizmus szín-elütéseit vagy harmoniáit. De mindez csak háttér lenne, ha történelmi szempontból dolgoznók fel a tárgyunkat. A háttérből kihámozva a lényegét, mint a fejlődés legkorszerűbb eredményét, fel kellene vázolnom a magunk elgondolását az összehasonlítás kapcsán megállapítanom, hogy mennyiben tartalmazott vagy sekélyesedett el az Isten-egység fogalma. Én azonban más tέρre lépek. Nem történelmi összehasonlítást teszek, hanem az Istenegység fogalmát egy kissé tudományos és bölcséleti keretbe állítom bele. Megfigyeléseimből és meditációimból adok némi ízelítőt, azonban régi igazságot magyarázok, legfennebb új köntösben.

Két filozófiai irányzatot említek meg, mely örök harcban állott egymással s mely harcnak rettenetes és gigantikuskísérő zenéjeként most zajlik le az európai népek és az angolszász világ közt dúló élet-halál küzdelem. A két irányzat a *monista* és *pluralista* világnézetben jut sajátos kifejezésre. Az első Platont vallja ősatyjának s a hellén és keresztény szellemen át a német idealizmusban termékenyül meg és bontakozik ki a legszebben és legklasszikusabban. A második Arisztotelesztől veszi eredetét s az arab gondolkodásban megfürödve, meggazdagodva jut el az angolszász világhoz. (Félreértések elkerülése végett a kérdést részleteznem és tisztáznom kellene, de ez nem képezheti jelen dolgozatom tárgyát.) A monista világszemlélet az *egységre törekvés nagy gondolatával foglalkozik*, vagyis a világmindenségben az atomtól a csillagokig egy egységes irányítást, célt vél felfedezni s a világegyetemet egy szerves egésznek fogja fel, amelyben mindennek és mindenkinek meg van a maga helye és célja, egy abszolút, tökéletes irányítás alatt. A pluralista világszemlélet ennek éppen ellenkezője. Sokszínű és sokcélú egyedekből álló világot lát a *relatív* fogalmával s szinte ré-

szekre bontja, atomizálja a nagy mindenséget. Egészen kézenfekvő, hogy a mi felfogásunkat a monista világszemlélet elégíti ki és támasztja alá. Nem pusztán kényelemből, hanem bizonyítható indokok alapján. Télen, ha megállok ablakom előtt s a jégvirágok bámulatába merülök, vagy az utcán járva a rámhulló hópehelyek rendszerét vizsgálom, ha gleccserekre vagy a vízcseppre gondolok, amint pára, eső és tenger formájában gleccserré, hópehellyé alakulhat, nemcsak a törvényszerűség és szépség misztériuma önt el, hanem az a gondolat is megerősödik bennem, hogy a nagy körforgásban *egycélú egységre törekvés* is felfedezhető. Ilyenformán szerves kapcsolat van a tenger és az agysejtem vizatomja között. Kapcsolat és egység. A szemléltetéssel átsaphatunk más mezőre. Úgy tudjuk, hogy a mohák, melyeknek több ezer válfaja van, az első földképzők. Azt is tudjuk, hogy a növények, fák világában meg van a szoros családi hasonlóság, hogy úgy mondjuk, vérrokonság. Családi hasonlóság van a komlók, fügefák és szilfák között, viszont a fügefához tartoznak a gumifák, a szentjánoskenyérfa, s a szőlőhöz hasonló faélősdiek. A hasonlóság nemcsak az életformát, életkeretet szabályozza, hanem korlátozza vagy kibővíti, tehát irányítja az életműködést is. Egy egységes törekvést ad az életnek. Az állattanban Darwin fejezte ki a legklasszikusabban ezt az eszmét, amidőn legelterjedtebb munkájának a „*Fajok eredete*” címet adta. Egy a származás, mely változataiban megszámlálhatatlan ugyan, de az egyszármazás közös eredetét megszabja a szerves kapcsolatokat és egységretörő életmegnyilvánulásokat. Ez az eszme testet ölt a társadalomban is. Az embert nemcsak a testi rokonságból adódó természete, de eszmei társulása a *nagy egész gondolata* felé hajtja. Sok vér, könny és szenvedés jelzi ezt az utat, de egészen tisztán kivethető. Nevezzük az *első kardcsonyestnek, renaissance-nak, reformációnak, francia forradalomnak, vagy nemzeti szociálizmusnak, mindenikben benne van a nagy egész felé törekvő akarat*. A keret és eszközök mások, egészen bizonyos, hogy az *országot* másképpen képzelte el *Jézus, Danton vagy Hitler*, a cél azonban mindig valami nagy átfogó egységretörekvés. Wells a nagy regényíró és utópista úgy véli, hogy amikor a nagy harc lezajlik a fehérek között, a fajok közötti vetélkedés következik, majd a Mars és Föld lakóinak háborúja. Nem mintha az ember csak könnyben és vérben szeretne úszni, nem is kizárólagosan az egyeduralmi kérdés eldöntése szempontjából, hanem a *nagy egésyre*

törő hajlam diktátumaképpen. Az ember pedig háborúzik, mert még mindig sok benne a kimunkálatlan, primitív erő. Eddig a talán kissé fárasztó szemléltetés. Most arra lehet kíváncsi valaki, hogy vajjon miképpen állítom e keretbe Isten-egységének a fogalmát, mert hiszen ez idáig talán filozófia, de vallásnak új pogányság. Erőmhöz mérten azt is megpróbálom.

Egy egészen kézenfekvő szemléltetéssel kezdem: az izomrendszerrel. Erről általában sokat tudunk. Tudjuk, hogy bizonyos hatásokra miképpen reagál. Meg tudjuk állapítani betegségét s az eszközökből és módokból is sokat ismerünk, melyeknek segítségével fejleszthetjük. Tudjuk tehát, hogy él, működik és elpusztul. De hogy mi az, ami működteti, egyelőre nem tudjuk. Csak feltételezzük, hogy valamilyen erő. Erő, ami nem pusztán mechanizmus, hanem, ami él.

A világegyetemről különböző képekben azt bizonyítottuk, hogy szerves kapcsolat, bizonyos rendszer, hasonlóság, törvényszerűség tartja fenn és úgy a makro, mint a mikrokozmoszban a *nagy egész* felé törekszik. Fel kell tételeznünk, hogy nem mechanikai törvények, hanem lelki törvények alapján. Erről a modern fizikai tudomány győz meg legelőször. Jean, aki csillagász s a szférák világának csodás pontosságát kutatja, a világegyetemet egy grandiózns matematikai rendszerhez hasonlítja. De, amint mondja, lehet-e elgondolni matematikát matematikus nélkül? Isten szerinte egy nagy matematikai gondolkozó. Egyetlen egy, kinek kivételése ez a bámulattal és hódolattal eltöltő nagy világ. Vagy vigyük ezt a képet tovább. A rendszer nem kaosz, nem zavaros hanem tiszta, tehát érthető. Az érthetőség pedig értelmet fejez ki; *Istent, mint értelmet*. A rendszer ismét igazgatást tételez fel. Az igazgatás Igazgatóját. *Istent, mint a mindenség Igazgatóját*. És így tovább a végtelenségig. Ezekben a képekben, tiszta unitárius felfogásban úgy látjuk meg Isten életét és munkáját, mint a nagy Egyedülvalójét, ki egy cél felé, egységes tervben irányítja a vtlágmindenség életét. Ez a fogalom azonban csak a tudós számára létezik. A vallásos ember Jézus példája szerint gondolkodik és feloldja illetőleg egységesíti ezeket a kissé hideg és formális személyi jellegűket az Atyaság fogalmába. *Az Isten lélek, mondja ő, s ezzel megoldódik a nagy rejtély*. Ezek szerint tehát Jézus volt az első unitárius. Minden bizonnyal ő, aki megérezte a nagy *egységretörő célt és akaratot*, a liliomban, amelyről prédikált, az életben, amelyet egyetemlegesen

akart meggyógyítani, az országban, mely magába foglalná minden ország szépségét, jóságát és igazságát s az Istenben, ki mint lélek mindezekre kiárasztja a maga gondviselő atyaságát. Ezt a mélységet sejtette Szervét és látta meg Dávid Ferenc s ennek vagyunk mi unitáriusok boldog örökösei. Ez az unitárius egy-Istenfogalom tiszta jelentősége.

Tárgyunk végéhez közeledve, még csak egy kérdésre kell röviden megfelelnünk. Mi fontossága van mindennek ránk nézve, helyesebben *ez a tiszta, öntudatos unitárius hit, melyet az Evangélium, tudomány és bölcsélet alátámaszt*, milyen befolyás! gyakorolhat az életemre.

Először is érzem, hogy úgy alkotott a nagy Alkotó, hogy a világmindenségnek *szerves része* legyek. Hogy ezáltal bennem és körülöttem minden értelmet és értéket nyerjen, mindenekelőtt az én életem és emberségem. A szerves kapcsolat pedig ezt a világot *otthonommá varázsolja*. Bár néha jégvertes az életem, könnyes a párnám és sós a kenyerem, de itthon érzem magam. Itthon, az enyéim között, beleilleszkedve a nagy isteni világrendbe. S ha néha mégis meghasonlás támad bennem, rámragyognak a csillagok, mert tudják, hogy árva vagyok. Az Isten néz rám a csillagokban. Viszont, ha győzők, az én apró kis ügyemben, amint Overstreet tanár megjegyzi, a világmindenség diadalmaskodik.

Ez a hit arra ösztönöz, hogy távlatokban gondolkozzunk. Önmagunk életét, népünk történelmét távlatokba mérjük fel. A 150 éves törökrabság és a 22 éves szenvedés más értelmet nyer az ezer év távlatában s más célokat szül egy újabb ezer évre Isten gondolatának a megvalósítására. Az ember mindig hajlamos arra, hogy a körülötte kavargó veszélyt túlzottan nagynak lássa, az örömet pedig végnélkülinek higgye. A távlatokban való gondolkozás *kiegyensúlyozó szerepet* játszik. Isten nem egy pillanatra tervez s a nagy tervbe, mi, pillanatok emberei a távlat gondolatát kell belevigyük. A pillanat az örökkévalóságnak szól.

A dolgok és események sub specie aeternitatis felmérése nemcsak nemzeti, de unitárius vonatkozásban is magyaráz valamit. Más beállításba helyezi vallásunk életét, hivatását, jövőjét. Időfelettsége itt ragyog ki a legszebben. Nem úgy mutatkozik mint efémer, emberi találmány, hanem, mint az isteni örök titkok emberi megsejtése és megélése. Egy nagy világfolyamatnak tűnik fel, amelyben alámerülnek a felekezeti korlátok s szétmállanak a dogmák

szírtnek hitt falai. Mint isteni életfolyamat száll, áramlik időtlen-időktől a jelenen át, a kiteljesülőbb jövőbe. Nagy vallásos gondolkozók vagy nemzetek csak friss, úde színt adnak e folyamatnak vagy tisztára fürdetik benne lelkük világát, megsejtik mélységét, vagy meghalnak igazságáért, de lényegében meg nem változtatják. Még kevésbé a nyílt vagy alattomos támadások, emberi kikezdések. Egy pár évvel ezelőtt az ú. n. humanista-teista vita izgalma és aggodalma töltötte el az erdélyi unitárius vezető köröket. Úgy vélték és állították, hogy az Amerikából hazatérő fiatal lelkészek humanizmusra hajló nézete veszélybe sodorja vagy sodorhatja az erdélyi unitárizmust. Akik így gondolkoztak, aligha betekintettek az unitárizmus igazi lényegébe. Ők csupán egy intézményt láttak és féltettek, amely térben, időben, felekezeti és állami korlátok között működik és harcol hiteszeményeinek a megvalósításáért, s nem magát az unitárius gondolatot. A gondolat pedig sokkal több, mélyebb és időfelettebb, mint erdélyi kifejezője, de egyúttal örök talaja és megtartó ereje ennek a sajátos erdélyi magyar hitnek, amellyel nem tudnak, mert nem tudhatnak elbánni, a tiszavirág-életű emberi jelenségek. Szinte nekünk szól Gamaliel tanácsa: „...ha emberektől van e dolog, semmivé lesz, ha pedig Istentől van, ti fel nem bonthatjátok...“ Az unitárizmus nem egyéb, mint megérzése az isteni cél harmoniára, nagy egységretörő akaratának. Megérzés és bekapcsolódás ebbe az isteni folyamatba. Ez pedig fenséges nyugalmat, bátorságot és hitet kölcsönöz minden boldog birtokosnak, lett-légyen az egy vallás-erkölcsi intézmény vagy egyén, amidőn az idők megpróbáló feladataival küzdök. Az örök érték nem megsemmisülve, hanem megtisztulva kerül ki a koreszmék lobogó tűzéből. Ezért nem féltettem s nem félheteti egyetlen hívő sem az unitárizmust a veszedelmesnek feltüntetett vitában. Nem féltettem, sőt örvendtem, hogy alkalma nyílik az önvizsgálatra és megtisztulásra. Csak annyi történt, hogy egy kis légáram kifújta az ócsut az aranyló búzaszem közül.

Harmadszor, ez a hit nekem, embernek, héroszi pályát mér ki és atlaszi hivatást ró reám. Tartanom kell a világot, melynek szerves része vagyok s ha elbukom, bukásomban átölelnem azt a parányi tért, mely osztályrészüln jutott.

Negyedszer, a szerves egységbe való betagolódás minden ember személyének fontosságát és szentségét jelenti. Hitelvi szempontból, s ennek minden vonalon érvényesülnie kell, ninçsenek

és nem lehetnek *kiválasztottak* és *kárhozatra ítélték*. Egy eszményi menetelésben mindenki gyöngé vállára és apró lépésére szükség van, hogyha a jelen sötét völgyéből a csúcs felé kiáltunk, hogy „van-e némi remény?!“ távolról az Isten mindannyiunk arcára rózsaszínű hajnalt derítsen.

Végül ez a hit arra sarkal, hogy a nagy szerves világrendben a nemzet, mint élet-egység értékeiben kikristályosodjék. Az a rejtett gyöngy legyen, amelyért odaadjuk mindenünket, az egész életünket, csakhogy a gyöngyből kiviruljon az Istenországa.

Simén Dániel.

Feledni ? ...

Húszonkét éve rejtőző szavak,
mint gátjavesztett ár, hullámzanak,
nőnek, dagadnak, szétfeszítik szádat,
mindent kiönt ma tesztet-öltött vágyad,
mit véreddé tett az emlékezet
és elfeledni sohasem lehet.

Hosszú sorokban állanak eléd,
kikben talán erő nem volt elég,
s öngyilkolásba hajszoltak a rémek,
hogy rabbilincset lerázza a lélek ...
A halált-jelző hatalomkezet
feledni?... Nem, nem, sohasem lehet ...

Anyád, hugod csak ungarajka volt,
ha önfeledten magyar dalt dalolt;
Nem hajlott nyelved az idegen szóra?!
Mít elszenvedtél, — te vagy a tudója.
A könnyfakasztó hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem, sohasem lehet!

Ha szétparancsolt nemzeti színed
gyalázásáért fellázadt szived
s a harag átokká kellett kitörjön:
gumibot várt rád, tetvek, férgek, börtön...
A sárba-tipró hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem, sohasem lehet!...

Hát a szemedre hányt román kenyér,
mit úgy dobtak — elhagyott hitedért?!
Feledheted tán azt a Kőkeresztet,
melyen ezer székely lány lelke reszket?...
A kenyéradó hatalom kezet
feledni?... Nem, nem — sohasem lehet ...

Hogy mart beléd a csattogó agyar!...
Ez voltál mindig: „gaz, cudar magyar!“
Dühödt szája csak gúnyt, szidalmat szórt ki
e drága, áldott, büszke névre: *Horthy*...
A megcsúfoló hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem... sohasem lehet!

Krisztus csak egy volt, erdélyi magyar:
gyarló nyelvednek az epe — fanyar!
Ha akarod, hogy érjen még sok század,
hogy magadénak mondhasd a hazádat, —
parancsként fog előtted állani:
Feledni — nem; csak megbocsátani!...

Szamosújvár, 1940. szept. 2.

Fülöp József.